

Joanna Czaplińska, Přidaná hodnota exilu. Úvahy o české exilové literatuře po roce 1968, Praha: Academia; České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2014, 189 s. ISBN 978–80–200–2483–1.

První česky psaná monografie polské bohemistky Joanny Czaplińskiej, jež vyšla loni ve spolupráci nakladatelství Academia a Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, se zabývá otázkou českých spisovatelů-exulantů po roce 1968. Jak sama autorka v úvodu přiznává, tematicky v ní navazuje na publikaci *Tozsamosť banity. Problematyka autoidentifikacji w »mlodej« czeskiej prozie emigracyjnej po 1968 roku (Identita vyhnanec. Problematika autoidentifikace v »mladě« české exilové próze po roce 1968; Štětín 2006)*, fenomén exilu je jí však obecně blízký a zabývá se

jím dlouhodobě. Czaplińska vnímá exil jakožto kladný jev, z něhož plyne jistá „přidaná hodnota” děl spisovatelů nucených žít v exilu – ta podle ní vzniká zejména zkušeností autorů se získáním nové identity v důsledku ztráty domova a nutností přechodu ke kultuře nové, odlišné. Dochází, slovy Jana Čulíka, k otevření mysli, a podle Józefa Wittlina je pro spisovatele exil nejen otevřením nových perspektiv, ale dokonce základní podmínkou tvorby, neboť „právě vyhnaný umělec je tím, kdo je vlastními zkušenostmi schopen dobrat se samotné podstaty lidské situace” (s. 111).

Autorka se v patnácti úvahách této nepříliš rozsáhlé sbírky esejí zabývá poetikou exilových spisovatelů – přezkoumává časoprostor, jazyk i žánry děl, zamýšlí se nad zpracováním témat historických událostí (především roku 1968), ale i recepcí exilové literatury, a to jak dobovou (např. v kapitolách *Recepce české exilové a nezávislé literatury v pařížské Kultuře*, s. 23–32, *Výrovnávání s totalitou ve vzpomínkové tvorbě exilových autorů po roce 1968*, s. 33–43, *Okrajové téma ve středu zájmu: exilové prózy Jana Pelce a Ivy Pěkářkové*, s. 121–135), tak i současnou (*O exulantech po exilu – čemu dnes slouží zkoumání exilové literatury?*, s. 156–166). Obecně úvahy pak aplikuje na konkrétní texty – zabývá se zejména tvorbou Jana Křesadla, Milana Kundery, Josefa Škvoreckého, Jana Nováka, Jana Pelce, Lubomíra Martínka, Sylvie Richterové, ale i méně známých spisovatelů jako byli Karel Šrpen a Jiří Klobouk – a svá tvrzení dokládá mnohačetnými citacemi jak českých, tak i zahraničních, zejména polských (nejen) literárních vědců. Autorka vydatně užívá komparace jednotlivých českých exilových děl a autorských poetik, a jelikož se taktéž přirozeně orientuje na poli polské literatury, pouští se i do komparace české a polské exilové tvorby, což považujeme za velmi přínosné.

Podstatnou se jeví hned první kapitola, ve které se autorka zamýšlí nad otázkou, zda je poetika exilové literatury jiná oproti literatuře domácí. Odpovídá samozřejmě kladně – jak již naznačila v samotném názvu – exilová literatura se podle ní vyznačuje určitou přidanou hodnotou vzniklou smísením zkušeností, jež si autoři přivezli „z domu” a zkušenostmi nově nabytými.

Czaplińska konstatuje, že exilová literatura samozřejmě není homogenní, za společnou zkušenost této skupiny autorů však považuje „pocit diskontinuity prostoru, času i samotného subjektu” (s. 14). Společnými tématy se tak stává prostor a čas (konkrétní dějinné události) domova, který už však neznamená „zde”, nýbrž „tam”, a ciziny, která již není „tam”, nýbrž „zde”. Na domov je přitom nahlíženo buď jako kladnou hodnotu (u emigrantů po roce 1948, kteří věřili, že se do vlasti brzy vrátí), nebo negativně, jako na místo ztracených iluzí (u autorů emigrujících po roce 1968, již návrat vnímali jako nemožný), a to i po jeho proměně v demokratickou republiku. Návrat do svobodné vlasti se totiž spíše než katarzí stává traumatem, tento fakt reflektuje např. Jan Pelc v próze *...a výstupy do údolí* (2000). Historie se pak objevuje nejen ve formě faktografických nebo stylizovaných vzpomínek, ale i v podobě alegorií a metafor (např. u Jana Křesadla nebo Karla Šrpna). Reflektovány jsou také vztahy

mezi exulanty a tuzemci a mezi exulanty navzájem. Ve vztahu k subjektu pak autoři reflektují problém identity, její krizi způsobenou vykořeněností a hledání identity nové, s níž souvisí motiv cesty, cestování a věčného poutnictví (např. u Lubomíra Martínka: Czaplínská tvrdí, že Martínek přehodnocuje typický pocit vykořeněnosti vlastní řadě exulantů, v jeho prózách je podle ní patrné odmítnutí jakéhokoli zakotvení – s. 111). Tematizována je také jazyková bariéra, dvoj a více jazyčnost (např. u Josefa Škvoreckého), autorka upozorňuje také na fakt, že někteří autoři začali psát v jiné řeči (Kundera, Novák, Filip, Moníková). K tomuto tématu se pak vrací v dalších esejích – nejvýrazněji v kapitole *Kam patří dílo Milana Kundery? Nad otázkou dvoj-jazyčnosti spisovatelových textů* (s. 64–70). Zde se zamýšlí, do které národní literatury Kunderu zařadit, předkládá rozličné názory dalších literárních vědců, sama však nedochází k jasnému rozřešení a konstatuje: „jsem nucena souhlasit se samotným autorem, že tato tvorba je „někde jinde“ (s. 69).

Již výše jsem zmínila, že Czaplínská nahlíží na poetiku exilových děl – v souvislosti s Jaussovou teorií horizontu očekávání – také skrze žánry. Přitom dřívější zařazení děl k daným žánrům reinterpretuje, mnohdy také zavádí u nás méně známé termíny, jako je tomu např. u fragmentárního textu Ivana Binara *Kytovna umění* (1988):

Jan Čulík psal o *Kytovně umění* jako o koláži, ale zdá se, že v tomto případě bude adekvátnější polský termín, který pro díla tohoto typu používá Ryszard Nycz: „silva“, jež je aktualizací a modifikací antické silvy rerum. Nycz moderní „silvu“ definuje jako hraniční formu, která je negativní reakcí na tradiční literární žánry (s. 56–57).

Za moderní silvu pak považuje také *Návraty a jiné ztráty* (1978) Sylvie Richterové, jež se také vyznačující fragmentaritou, metatextovostí a zápisníkovým rázem. V souvislosti s touto knihou autorka zmiňuje také žánr narativní mandaly (termín Daniely Hodrové), jejichž tvorbou – skrze reinterpetaci svého dětství – dochází k pochopení vlastní identity v přítomnosti.

Z genologického hlediska vykládá i knihu Josefa Škvoreckého *Pulchra. Příběh o krásné planetě* (2003), který je běžně zařazován do vědeckofantastické literatury. Označuje ji za utopii, a to opět dle definice D. Hodrové: „jako přesah dané reality v podobě jejího utopického projektu či hypotézy“ (s. 72). *Pulchra* podle ní splňuje jak základní rys utopie, tj. didaktičnost, tak i motiv cesty a objevování nových zemí, užití ich-formy i omezený děj. A právě špatná žánrová interpretace dle Czaplínské vede ke kritice knihy jakožto nedobře napsaného sci-fi s přebytkem popisů, chybějící akcí a přílišným didaktismem, ze strany skalních fanoušků vědeckofantastické literatury.

Velkou pozornost autorka věnuje Janu Křesadlovi – jeho dílem se zabývá ve třech samostatných kapitolách, v nichž se opět zamýšlí nad recepcí jeho knih v závislosti na (ne)vhodným žánrovém zařazení. Křesadlovy texty bývají často označovány za pornograficky laděné, Czaplínská toto tvrzení vyvrací: jedná se podle ní o alegoricky

a groteskně laděné romány¹, v nichž jsou navíc explicitní sexuální pasáže vždy zašifrovány do jiného jazyka (latiny) či grafického systému (např. azbuky či hlaholice). Náročnost čtení takových epizod pak logicky ruší primární účel pornografické literatury – sexuální vzrušení čtenáře. Autorka zároveň přemýšlí o zařazení autorových próz k postmoderně: mísení vysokého s nízkým (Křesadlovy romány jsou plné různých stylových vrstev, situací a žánrů) je podle ní charakteristické nejen pro grotesku, ale i pro samotnou postmodernu; autorka však uvádí i polemické názory: např. Aleš Haman tvrdí, že výsměch pokrytectví, typický pro Křesadlovy prózy, stejně jako patos mravního odporu vůči politikaření a konformnosti ve sféře privátní i literární, je podle něj vzdaluje postmodernímu relativismu.

Klíč k románům *...a bude hůř* Jana Pelce a *Péra a perutě* Ivy Pekárkové pak Czaplínská opět nachází v příhodném zařazení k žánru, a to k „románům cesty“, jež jsou podle Rowlanda A. Sherrila pokračováním pikareskního románu. Moderní pikaresky se vyznačují encyklopedičností, snahou postihnout okolní společnost, vyložit co nejvíce rozmanitých postav a jevů; text pak nabývá epizodického rázu a útržkovitosti. Podstatný je samozřejmě hlavní hrdina, pikaro, který je neustále na cestě (domov často ztrácí zavržením rodiny), hledá své místo ve světě, přestože před sebou žádnou zárnou budoucnost nevidí. Vyznačuje se specifickým nekonvenčním životním stylem: chodí v otrhaných šatech, vyjadřuje se nespisovně až vulgárně, pohybuje se v nízké společnosti – vydatně navštěvuje hospody atp. Této charakteristice odpovídá jak Pelclův hrdina Olin, tak hrdinka románu Pekárkové, Viola, jež má podle Czaplínské blízko také k americkým beatníkům, jejich nutkavostí „bytí na cestě“. Violiny cesty autostopem však nejsou pouze úteků ke svobodě, „jako pikaro má hrdinka příležitost setkat se s diagnózou s různými společenskými vrstvami a kriticky je sledovat“ (s. 131). Obě prózy jsou tak výraznou reflexí společnosti doby normalizace i svobodného světa za železnou oponou.

J. Czaplínská píše poučeně a s velkým rozhledem, přesto přístupně a čtivě. Samozřejmostí je seznam pramenů a literatury (v rámci jednotlivých esejů některé prameny, o nichž se píše, chybí), anglické resumé i jmenný rejstřík. Autorka analyzuje díla většiny významných českých exulantů, přesto zde postrádám hlubší reflexi osobností, jako byli Libuše Moníková, Ota Filip, Pavel Kohout nebo Ivan Landsmann. Sama Czaplínská zdůrazňuje, že stav zkoumání českého exilu je nedostatečný, v základních příručkách stále chybí řada méně známých exilových spisovatelů. Připomeňme, že se v Česku konalo několik konferencí na toto téma, z nichž vyšly

¹ Popírá tak tvrzení Lee Byrona Jenningse, že spojení grotesky s alegorií není možné, a naopak vyjmenovává většinu definic groteska, jež lze ke Křesadlovi dílu (zde konkrétně *Mrchopěvcům*) přiřadit, jsou to: nadsázka, absurdita, bizarní formy, mísení tragična a komična, šaškovství s motivy zoufalství a děsu, démonična s triviálností, satiry s estetismem atd. (s. 81).

obsáhlé sborníky (např. *Česká a polská emigrační literatura: sborník z mezinárodní vědecké konference*. Opava 2002; *Emigrace a exil jako způsob života: II. symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu*, Praha 2001; *Literatura, vězení, exil*, Praha 1997), česky psaná ucelená monografie o české exilové tvorbě však chybí. Stále zde také existuje prostor pro objevování nových nepublikovaných rukopisů a zapomenutých autorů.

J. Czaplíňská si klade otázku pro příčině tohoto nezájmu ze strany čtenářů a historiků – jde o špatnou literární úroveň děl, nezájem nakladatelství, neschopnost autora „se prodat“? Velkou rolí, dle autorky, bude hrát také konvertování spisovatele k jinému jazyku tvorby, čímž se stává reflexe problematickou. Značnou překážkou v percepci exilové literatury jsou podle ní také naše obavy z globalizace, ztráty národní identity, mateřského jazyka atd., neboť „literatura vznikající v exilu se obsahově lišila od dosavadní produkce tím, že reflektovala a tematizovala střet s cizinou, s novým, neznámým, často nepochopitelným anebo neschopným pochopit cizince-uprchlíka-exulanta“ (s. 159). Právě v dnešní napjaté době se tato publikace, dle mého názoru, stává dvojnásobným přínosem, a to jak pro odbornou, tak i pro laickou veřejnost.

Denisa Tkačíková, Ostrava